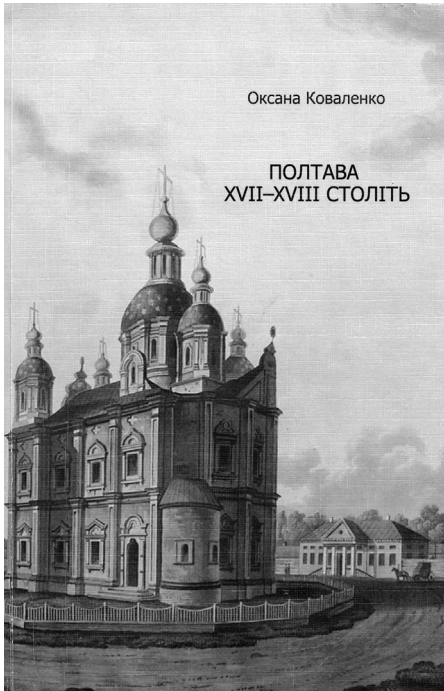

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Коваленко О.
Полтава XVII–XVIII століть. –
К.: Видавець Олег Філюк, 2015. – 232 с.

Урбаністичні студії дедалі більше набувають популярності у середовищі соціогуманітаристики. На часі стає облаштувати життя в місті так, аби не руйнувати його самобутність, історичну спадщину, перебуваючи при цьому в гармонії з природою. Тож праці, у фокусі яких – розвиток міської території, трансформація просторової структури, еволюція каркасу та тканини міст, не втратять своєї актуальності ще довгий час, а їх масив лише збільшуватиметься. Дослідження міського простору в історичній ретроспективі – рідкісна річ. Тим більше дослідження не його трансформацій, а створення фактично з нуля. Таких студій украй мало.

Схожим на працю Оксани Коваленко є дослідження Віктора Бушина, присвячене формуванню міського середовища Павлограда. Спектр аналізованих питань тут набагато ширший: формування архітектурного ансамблю, економічний розвиток міста, населення, еволюція міської соціокультурної інфраструктури, окрему увагу приділено типології південноукраїнських повітових міст, динаміці їх розвитку¹. Проблемами формування забудови, трансформацій міського простору в історичній ретроспективі займаються ще й архітектори та мистецтвознавці².

Утім досліджень інших аспектів історії міст періоду Гетьманщини ніби не бракує. Ігор Сердюк здебільшого на основі Генерального опису Лівобережної України розглянув специфіку функціонування міських поселень як осередків

¹ Бушин В. Південноукраїнське повітове місто кінця XVIII – початку XX ст.: формування міського середовища Павлограда: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2010.

² Рибчинський О. Архітектура периметральної забудови ринкових площ міст та містечок Галичини у кінці XVIII – на початку XX ст.: Дис. ... канд. архітектури. – Л., 2000; Мельник Н.В. Архітектура комплексів громадсько-житлової забудови міст півдня України кінця XVIII – початку XX ст. (на прикладі міст Херсону, Миколаєва, Одеси): Дис. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2007.

адміністрації, політичних та економічних центрів. Але увагу він зосереджує на міському населенні – статево-віковій і соціальній структурах, та доводить (як і О.Коваленко), що для еволюції міст у другій половині XVIII ст. головним фактором було виконання ними адміністративних функцій полкового центру. Це – більше історія повсякдення, де місто та міський простір виступають обрамленням, фоном, а не предметом дослідження³. У 2014 р. Ольга Харсун захистила дисертацію «Міста Центральної України під владою Речі Посполитої у XVIII ст.». Авторка розглянула політичне життя, специфіку управління містами, вплив національно-визвольних рухів на їх життя та участь у них міських мешканців. У фокусі уваги перебував також соціально-економічний та духовний розвиток.

Монографія О.Коваленко, яка, судячи з усього, представляє собою відредаговану та скорочену версію її дисертації⁴, вписується у цей тренд. Шлях від дисертаційного дослідження до книги насправду тернистий. Це помітно й за манерою викладу матеріалу. Попри вихід праці у світ 2015 р., від 2009 р. текст зазнав, вочевидь, мінімальних змін. У процесі роботи авторка скоротила назву (порівняно з дисертаційною). На наш погляд, від цього монографія програла, адже кінцева назва передбачає ширший спектр аналізованих проблем, підводить до думки про всеохоплюючий текст з історії міста. Натомість під обкладинкою бачимо аналіз доволі вузької теми – історії забудови й розвитку міської території та простору, а не розгляд поступу міста як цілості у зазначений період. Імовірно, доцільно було б підняти верхню хронологічну межу дослідження до початку XIX ст., надто зважаючи на те, що є спеціальний параграф про зміни у планувальній структурі міста у цей час, а в тексті присутні постійні «вилазки» в XIX ст.

Безперечним позитивом стало використання О.Коваленко матеріалів археологічних розкопок, причому в деяких із них дослідниця сама брала участь (с.14). Це робить джерельну базу справді репрезентативною та багато у чому унікальною, адже автори доволі рідко послуговуються археологічними матеріалами. Утім вони все ж не основні. У книзі використано також документальні, наративні, картографічні джерела. Згадується й про етнографічні відомості, але авторка не деталізує цього положення. Праця безумовно цінна своїми додатками – таблицями з даними про кількість міського населення та ремісників від XVII до початку XIX ст., структуру домогосподарств, а також копіями карт і планів міста. У тексті представлено ґрунтовну періодизацію розвитку міської території – від часу її заселення в добу раннього заліза до 1917 р. Логічно було б довести її до сучасності, якщо вже починається вона від часу появи перших поселень.

Деякі тези залишилися неповністю розкритими. Так, авторка стверджує, що динаміка зростання міського населення та розширення території міста не були синхронними процесами. Але пояснення цьому немає. Хто ж тоді

³ Сердюк І. Полкові міста Лівобережної України середини XVIII ст.: історико-демографічний вимір (на прикладі Ніжина, Переяслава, Стародуба). – К., 2010.

⁴ Див.: Коваленко О.В. Полтава XVII–XVIII ст.: розвиток міської території, просторова структура та міська забудова: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009.

забудовував нові землі? Також немає ясності, чому зменшилася кількість населення в 1760–1780-х рр. О.Коваленко описує мобільність усередині вже існуючої кількості, але ж демографічні втрати стосуються попередніх десятиліть (с.38–40).

Часом бракує ширшого контексту та порівнянь. Наприклад відзначено, що еволюція міського простору Полтави була типовою для міст Гетьманщини. Вочевидь, шляхи цієї еволюції мали свої спільні та унікальні риси, але їх співвідношення залишилося «за кадром». А, можливо, були спільні риси розвитку з українськими містечками Правобережжя, що сформувались як центри козацтва?

Друга половині XVIII ст. – час формування нового кордону Російської імперії й появи нових міст, у тому числі Одеси, Херсона, Миколаєва. Власне, цей фактор залишився поза полем зору в рецензованій праці. Логічно, що зміна функцій та занепад укріплень старших міст було зумовлено в тому числі й цим, хоча це, очевидно, не єдиний напрям впливів нових міст на розвиток старших. Процеси, подібні до полтавських (домінування адміністративних функцій над військовими, які спершу були визначальними) відбувались і в новозаснованих містах, наприклад у Херсоні.

Так само, описуючи уніфікуючий імперський напрям змін у міській забудові на початку XIX ст., О.Коваленко наголошує, що багато міст зазнавали схожих змін (започаткування нових центрів, забудова передмість) у зв'язку з отриманням нового статусу губернських центрів. Але конкретних прикладів не наводить, хоча й варто було б це зробити для посилення тези. Насправді, 1803 р. став переломним не лише для Полтави. У цей час утворилося багато губерній, тож чимало міст трансформували своє призначення та функціональне навантаження.

Отже обрана тема перебуває у тренді й органічно вписується в існуючий (маємо визнати, невеликий) масив праць. І хоч загалом дослідження міст – доволі популярна тематика, проте бракує порівняльних студій, де простежувалися б спільні та відмінні риси розвитку історичних і новоутворених міст. У рецензованій праці розглянуто низку факторів, які впливали на розвиток міста, але ж Полтава не була самотньою зі своїми проблемами ремонтів і руйнувань фортеці, розвитку форштадтів тощо. Загальне враження від праці О.Коваленко – забагато деталізації, але замало аналітики та порівнянь, і це не на користь книзі. Власне, укотре унаочнюється складність урбаністичних студій, при підготовці яких слід використовувати найширший спектр джерел (археологічних, наративних, писемних, навіть етнографічних) і методів (не лише історичних, а й мистецтвознавчих, теорії та історії архітектури).

Т.С.Водотика (Київ)